

ALISHER NAVOIY – G‘AZAL MULKINING SULTONI**Tastanova Aylaza Aqilbek qizi**

Nizomiy nomidagi TDPU

Qozoq tili va adabiyoti ta’lim yo‘nalishining 1-kurs talabasi

sayfullayevbaurjan@gmail.com**ANNOTATSIYA**

O‘zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shgan, uni vorisilyikka tayangan holda yangi taraqqiyot pog‘onasiga ko‘targan, madaniyatimiz, tariximizda chuqur iz qoldirgan ijodkorlardan biri, shubhasiz, Alisher Navoiydir. Navoiy lirikasiga mutafakkir shoir, ramz va timsollar ta’sir etganini o‘rganish, ularni qiyosiy tadqiq etish – shoir ijodining yangi qirralarini yoritish, shoirning individual uslubi, tili va badiiy-estetik mahoratini belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligi va bu boradagi qilingan ishlar to‘g‘risida maqolada keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: *Mutafakkir shoir, sharqshunos olimlar, badiiyestetik mahorat, ijodiy metod, navoiyshunoslik, adabiy an’analar, ilmiy-ommabop asarlar, nasriy tavsif, ruboiy.*

АННОТАЦИЯ

Внес большой вклад в развитие узбекской классической литературы. поднят на новый уровень развития на основе преемственности, один из художников, оставивших, без сомнения, глубокий след в нашей культуре, в нашей истории, Алишер Навои. Традиционные образы, символы и эмблемы в лирике Навои изучать их влияние, сравнивать их - новая часть творчества поэта свещая грани, индивидуальный стиль поэта, язык и художественноэстетическое мастерство и работа, проделанная в этом направлении.

Ключевые слова: Поэт, мыслитель, востоковед, художественно-эстетическое мастерство, творческий метод, навоиведение, литературные традиции, научно-популярные произведения, прозаическое описание, рубай.

ABSTRACT

He made a great contribution to the development of Uzbek classical literature raised to a new level of development based on succession, one of the artists who has left a deep mark on our culture, our history, without a doubt, Alisher Navoi. Traditional images, symbols and emblems in Navoi's lyrics to study their influence, to compare them is a new part of the poet's work illuminating the edges, the poet's individual style, language and artistic-aesthetic skills and the work done in this regard.

Keywords: Poet, thinker, orientalist, artistic and aesthetic skills, creative method, Navoi studies, literary traditions, popular science works, prose description, rubai.

Buyuk o'zbek shoiri, mutafakkir, davlat arbobi, Alisher Navoiyning tavallud to'g'ri to'g'ri 583 yil bo'ldi. O'zbek xalqining buyuk shoiri, Sharqning donishmand mutafakkiri Alisher Navoiy 1441-yil 9-fevralda Hirot shahrida tug'ilgan. 1445 yili to'rt yoshida Navoiy bo'lajak sulton Husayn Boyqaro bilan ta'lim oladi. Navoiy bor-yo'g'i 11-12 yoshida turkiy, forsiy, arab tillarida g'azallar yozib tengdoshlarini hayratda qoldirga. Darvish Mansur ustoz qaramog'ida bilim olib, yanada yuksak bilim sohibiga aylandi. Nizomiy Ganjaviy, Sag'diy Sheroziy, Xusrav Dehlaviy kabi mashhur shoirlarning g'azallarini yod olgan. 1457 yili otasi G'iyosiddin olamdan o'tadi. O'n olti yoshli Navoiy umrning turli qiyinchiliklarini yolg'iz o'zi boshidan o'tkazadi. Chunki, ukasi Darvesh Ali hali yosh, onasi yuqori martabali avlodning farzandi bo'lsaham, hech bir lavozim egasi emas edi. Shunga qaramasdan Navoiy otasidan qolgan mol-mulkini madrasa, kutubxona va davolash maskanlarini qurishga sarf etadi. O'z uyida shogirtlariga adabiy she'rlar, g'azallar aytib darslar o'tkazib, muhtoj shogirtlariga sovg'alar bergan. Alisher Navoiy birqancha she'rlarini forsiy tilida ham yozgan. Shu sababli uning «Zullisonayn» degan ismi mashhur bo'ladi. Bu turdagi asarlarini to'plab

devon «Devoni Foni» tuzgan. Bu devoni forsiy til shoirlari, xususan, Jomiy tomonidan yuksak baholangan. Buyuk shoir turkiy tilida yozilgan she'rlarida «Navoiy», forsiy tilida yozilgan she'rlarida esa «Foni» tahallusi bilan ijod qilgan. Alisher Navoiy turkiy tiliga adabiy til maqomini berish, turkiy tili go'zal va boy ekanligini isbotlash uchun eski o'zbek tilida ko'plab she'rlar yozdi. Navoiy juda qisqa vaqt ichida bor-yo'g'i ikki yilda (1483-1485) «Xamsa», «Besh kitob» ga kiradigan «Hayrat ul-abror», «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun», «Sab'ai sayyor», «Saddi Iskandariy» dostonlarini yozadi. Navoiy dunyoni hayratlantirgan «Xamsa» asarini turkiy-chig'atoy tilida yozdi. Shunday qilib Navoiy ilk bor turkiy tilida go'zal ijod qilgan. 1488-1501 yillari Navoiy o'zining adabiy, siyosiy, falsafiy, lingvistik ma'nosi yuksak bo'lgan asarlarini, go'zal g'azallarini kitobxonlarga havola etgan. Ular: «Tarixi Muluki Ajam», «Holoti Sayyid Hasan Ardasher», «Majoli un- Nafois» (Nafislar majlislari) Navoiy o'zining so'nggi asarida o'zidan oldin yashab o'tgan va zamondoshlari bo'lgan 450 nafar shoirning hayoti va ijodi haqida ko'p ma'lumotlar beradi va ularning she'rlaridan parchalar keltiradi. Navoiy aruz qasidasining tuzilishi haqida «Mezonul-avzon» nomli katta adabiy nazariy qimmatli asar ham yozadi. Shundan so'ng shoir didaktik-falsafiy «Lison ut-tayr», diniy tushuncha va urf-odatlar haqidagi lingvistik «Muhokamat ul-lug'atayn», «Tarixi anbiyo va hukamo» (Payg'ambarlar va olimlar), «Siroj-ul-muslimin» (Musulmonlar nuri) kabi ajoyib asarlar yaratdi. «Ular orasida, ayniqsa, «Muhokamat ul-lug'atayn» asari Navoiyning turkiy tilshunos olim sifatidagi uzoq yillik izlanishlari samarasi edi. Lirik shoir sifatida o'z nomini dunyoga tanitgan Alisher Navoiyning «Xazoyin ul-maoniy» she'riy to'plamidir. Shoir ushbu to'plamga kirgan she'rlarni shartli ravishda to'rtga ajratgan:

1. «G'aroyib ussig'ar» (Yoshlik g'aroyibotlari).
2. «Navodir ush-shabob» (Yigitlik nodirlik she'rlari).
3. «Badoye' ul-vasat» (O'rta yosh sherlari).
4. «Favoyid ul-kibar» («Keksalik foydalari»).

Yuqorida aytganimizdek, Alisher Navoiyning eng yaxshi asarlari besh dostonidan iborat «Hamsa» ekanligi ma'lum. U hech qachon o'z mohiyatini yo'qotmaydi, asrlar o'tishi bilan yana gullab yashnaydi.

Chunki Alisher Navoiy o'z asarlarida hokimlarning insofsizligi, zolimligini tanqid qiladi, adolat va axloqni ulug'laydi, halol mehnat va san'atni yuksak qadrlaydi. Shunday qilib, butun xalqni yomon ishlardan uzoqlashishini, yaxshilik bilan xursand qilish yo'llarini izlaydi. Hayotda jamiyat rivojini o'zgartirishga o'zining kuchi yetmasligini anglagan shoir bor kuchini she'riyat maydoniga qaratadi. Natijada u o'zining «Xamsa» («Besh») asarini yozishga e'tibor qaratadi. Chunki shoir insonni ijtimoiy hayotning eng yuqori pog'onasiga qo'yib, she'rlariga adolat, qadr- qimmat, yuksak aql-zakovat qo'shadi. Masalan: «Xamsa»ning birinchi kitobi «Xayrat ul Abror»da ham u mamlakatning hukmron tabaqasi uchun yagona saboq bo'ladigan ko'plab ibratli targ'ibot- tashviqotlarni ilgari surgan. U yerda bid'at va yovuzlik o'rtasidagi farqni turli misollar bilan chuqur tahlil qiladi va o'zining buyuk g'oyalarni ilgari suradi. Dostonda ham shayxlarning ikkiyuzlamachiligi, foyda uchun hamma narsaga boradigan beqarorligi qattiq tanqid qilinadi. U inson hayoti uchun zarur bo'lgan ehtiyotkorlik va saxovatlilik, odob va saxovatlilik, halollik va qanoat kabi g'oyalarni olib chiqadi. Shoir «Farhod va Shirin» dostonida ishq va halol mehnat hayotning yagona ozuqasi, hayot nafasi ekanligini ko'rsatsa, «Layli va Majnun» dostonida ishq qudratini har tomonlama tasvirlab beradi. Shu o'rinda ta'kidlab o'tish joizki, Amir Temurning nabirasi Xusayn Bayqaro 1469 yilda Hirot sultoni sifatida taxtga o'tirganida Alisher Navoiy Samarqandda edi. Xusayn Bayqaro yoshligida o'zi bilan birga o'qigan do'sti Alisher Navoiyni Hirotga taklif qiladi va undan o'zi bilan qolishini iltimos qiladi va uni davlat ishlariga jalb qila boshlaydi. Shundan so'ng, Alisher Navoiy muhr qo'riqchisi, vazir, Astrabod hokimi, Hirot bosh vazir bo'ladi. U Saroydagi hukmron tabaqa vakillarining firibgarligini va xiyonatlarni o'z ko'zi bilan ko'radi va ulardan hayratda qoladi. Hukmron tabaqa vakillarining zulmidan aziyat chekadi. Shunday qilib, u o'z she'rlarida odamlarni ahillik va hamjihatlikka, halol

mehnat va ezgu niyatga, pok tuyg‘u va pok muhabbatga, adolatli fuqarolikka da’vat etadi. Masalan: Alisher Navoiy bir she’rida:

«Bir g‘aribning ko‘nglini shod aylamak oncha borkim,

Ka’bani vayron o‘lsa obod aylagay», - deydi. Bu bilan insonning qalbi Alloh uyi uni buzish esa Ka’bani vayron qilish bilan barobar deydi. «Hayrat ul-abror» asarida ham adolatga bag‘ishlangan maxsus bob ham keltiradiki, bu bilan bu g‘oyaning naqadar ulug‘ligini, zarurligini uqtirmoqchi bo‘ladi. Shuning uchun ham uning sherlari o‘zidan keyingi shoir safdoshlariga ibrat bo‘ladi. Alisher Navoiy buyuk axloq va chin insoniylikni yuksak qadrlagan:

«Odamiy ersang demagil odami,

Oniki yo‘q xalq g‘amidin g‘ami», - deya insoniylik, halollikni hamma narsadan ustun deb biladi. Yana Alisher Navoiy: «Umringni behuda o‘tkazma, mehnat qil», - degan va mehnatning inson hayotidagi ahamiyatini ochib bergan, halol mehnatning ma’no va mazmunini yanada yuksak darajaga olib chiqqan. Shunday qilib, ulug‘ shoir halol, mehnatkash bo‘lish. va mehnatning tagi rohat ekanligini insoniyatga juda chiroyli tasvirlay olgan. Alisher Navoiy o‘zining «Xayratul-abror» («Yaxshi ko‘ngillar jasorati») asarida she’r mazmuni va shakliga alohida e’tibor berib, mazmunini sof oltin, deb hisoblagan, buyuk g‘oya muallifi - Mir Alisher Navoiy.

Xulosa qilib aytganda, mutafakkir Navoiyning hayotda qilgan ishlari, davlat arbobi sifatidagi faoliyati, xalqning turmushini yaxshilashga, og‘ir qismatini yengillashtirishga qo‘shgan savobli va xayrli ishlari, «Xamsa» asarining mazmun-mohiyati umuminsoniy va gumanistik ruh bilan sug‘orilgan. Mutafakkir insonparvarlik tushunchasiga ijtimoiy mazmun beradi. Ushbu dostonida kamtarlik, vafodorlik, nafsni tiyish, rostgo‘ylik, saxiylik, donolik, muhtoj va yetim-yesirlarga yordam berish, bag‘rikenglik, muloyimlik, shirinsuxanlik, shijoatkorlik, ezgulik, rahmdillik, odamiylik bularning hammasi insonparvarlikning tarkibiy qismi bo‘lib, insonni kamolot sari, ezgulikka yetaklaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abduvalitov E. Aesthetic Education and Perception in the Teaching of Literature of Fraternal Peoples. <http://ijmmu.com> editor@ijmmu.com
2. Abduvalitov N. Ways of Teaching Samples of World Literature at Literature Classes by Grene Features. <http://ijmmu.com> editor@ijmmu.com ISSN 2364-5369 Volume 9, Issue 3 March, 2022 Pages: 219-223.
3. Nurjan B. Abduvalitov, Ergash B. Abduvalitov, Baurjan N. Sayfullaev. "METHODS OF COMPARATIVE ANALYSIS IN THE STUDY OF SAMPLES OF UZBEK AND WORLD LITERATURE" <https://spast.org/techrep/article/view/4576>
4. Nurumbeto‘vich, S.B. DISTINCTIVE FEATURES OF DIALECT PHRASEOLOGISMS IN UZBEK AND KAZAKH LANGUAGES. "ONLINE - CONFERENCES" PLATFORM, 94–97. Retrieved from. <https://papers.online-conferences.com/index.php/titfl/article/view/1241>
6. Nurymbetovich, S. B. (2023). Dialectisms in the Language of Literary Works. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 4(6), 33-39. Retrieved from <https://cajipc.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/893>
7. Sayfulayev B. Some Problems of Phraseology of Turkic Languages (On the Example of Eye Phraseosomatizm). <http://dx.doi.org/10.47814/ijssrr.v5i4.263>
8. Sayfulayev B. Structural Features of Uzbek-Kazakh Dialectal Phrasemas. <https://cajssh.centralasianstudies.org/index.php/CAJSSH/article/view/311>
9. Yusupov B.B. Motherland and Patriotism in the Lyrics of Tulegen Aibergenov. <https://ijssrr.com/journal/issue/view/28>
10. Дуйсабаева Д. Formation of Linguo-Culturological Competence of Future Native Language Specialists. <https://ijssrr.com/journal/issue/view/21>.